

7. LXXXVII. 2. 55

Çer ystynin proletarijalarь sicikklegeri

N. Lebedev.

Poljustan—Poljuska

(от полюса к полюсу)

g. Ulalu.

Ojrotizdat.

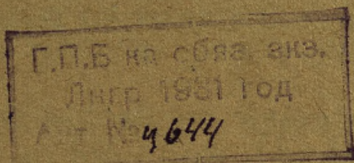
1931 ç.

Алт.

2-493

N. Lebedev.

POLJUSTAN POLJUSKA.

9/9

ADUKOV
BASARGIN

| көсүргөн.

Кыш, чай бирле өјде.

Касан бисте кыш воһр сьньгыр турган соок воһр тоһр җырзеbis, ол тушта вис көр җерде, срај билбесте ол-ло өјнде јузньј (кын туштык) јузньј Африкада җаткан улус декавр ајдын јанвар ајдын изууне вьштьгыр сьдар воһвој җырур җат.

Сьн бистен узак кын туштык җаньнда җерлерде декавр, јанвар ајларда сранай изу җьлдьн өји волуп җ а т. Ол өјнде тьнда сранай җай волуп җат. Актарда аш рьзьр, отурускан агаш турат. Сат җерлерде җилектери рьзьр җат.

Бистин җерде җас ваһтальр кын кынун саян вјктеп вјктеп турза тєнери җе, кын туштык Америкада в а з а кын туштык Африкада, ол өјинде кыс ваһтальр җат оһн кининде јун, јул ајларда кыш келип җат.

Касан бисте сентјавир октјавр ајлар җедип келгенде кыс ваһтальр җат, ондо узак кын туштык җаньнда җас ваһтальр, сеcek җайьлр турар. Кын кынун саян тамла өрөлеп турат. җе бистин җерде кын кьска кьскагьр турар.

Опојьр сыр-ле касаньд касанга селенип җадар җьлдьн өөј җузьни вашка овластарда. Ненин учун бир җерде җе бистинде, кыш декавр ајдан март ајга җетире волуп җат, җай јун ајдан авгус ајга җетире, өскө җерде, узак кын туштык варар, кыш јун ајдан август ајга тетире, җай деже декавр ајдан март ајга тетире волуп җат?

Ozo baştap onyň karuun ajtkan sös, mundaj neme-
niň aajyna sygyp alaldar neniň usun çerdiň ystynde
küş çaj volup turgan. Neniň usun bir çyldyň turkunya-
na kyn bir aaj çilytraj turgan?

Neniň usun çerde küş volup, çaj volup çat.

Çarık-la izydi, çer kynnen alyp çat.

Bis bileribis küştän, çajgьda kyniň izyudin çyly-
dyr çatkaň. Syn kyniň woňnyň çarkьnda izyde kü-
şkьda-da çajgьda-da tupej volup çat.

Neniň usun kyn çajgьda izidip-çat degezin: ol
bijk volup, onyň çarkьnyň çerge cike tijr çat. Küşkьda
deze kyn çavьs turup izyу çerdi kajtyktra tijr çat.

Küşkьda kynniň sarkьnyň kajtyktyra tijr t u r g a n
usun çerdi çakşь çylytraj çat, çajgьda-deze, kyniniň
çarkьnyň cike kataltaj tijr çerdi tьň izidip çat. Küşkьda
kyn bijk turvaj çat, onyň cogь çerdi çadyňaj kajtyk-
tyra küşь çylydyr çat.

Küştyň küşь kyniň çarkьna çerdiň kьrtьzyla kaj-
tyktyra calgandyj solup çatkandyj çerdi çakşь izitpej
çat. Çajgьda deze çarkьnyň cike tijr çeri çerindede
çylydyr çat.

Ol vudyzile kandyda klimatta soogь izy, ol çer-
diň, izigeninen volup çat, kyniň çarkьnyla kyn cogь
çuluzь kanajda küja-va katalta-va volup çat, tijr çat-
kaňnaň volor.

Klimat tegen sözi çadagaj.

Neniň usun kynyn çarkьnyň bir aaj emes, küşkь-

da-da çaj-gьda-da. Çajgь-da kyn biik volup, kьşkьda deze kyn çavьş volup çat?

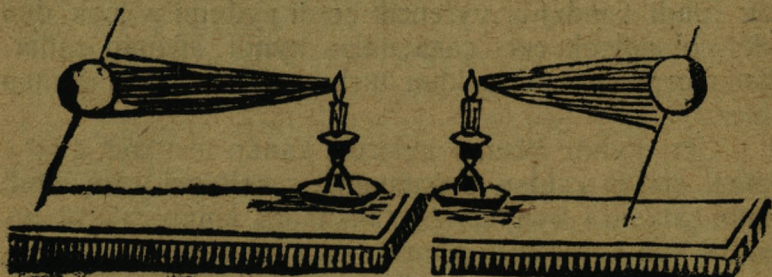

Кунуну çаркьнь çerge tyzur, оноу илам çаргьь çажьыр турат.

Bu—çer kyndi ebre ajlanьp turgan usun volup-çat. Emdi kandьj-la yugencik çerdi vudymi volcok der biler, ol volcok çer çaantajnla kyndi ajlanьp çadar. Bistin çer kyndi bir çьldьn turkynьna bir katar ajlanьp keler.

Çer, kyndi ajlanьp kelerde, kьньp sentjavr a j g a çetire, çарьт çьldьn turkynьna çer keltegei udra emdi bistin çatkanьs kyn çарьjьt tanьna da volup çat, ol tuzunda kyn көр çарьдьр турат, vaza bir çарьт çьlga сьgара oktjavr ajdan mart ajga çetire, kyn çerdiñ vaza bir keltegein izidip çat, ol өjinde bistin çerde deze, emeşle toolu caska көryne-le aza veret.

Muňň çartyn bilip alarga muňňy dep edelder bir volcok kartoškaalyp alala ötkyre cike tal ortoźnan agaşla-va cikke temirla-be sajr alala, bir kyip turgan çartkыška-va, ol emeze kyip turgan svecka-va көрөli, ol volcok nemeňi otoştoj cike kyip turgan çartkыška tutsavьs muňňy neme көрөribis bir keltegein çarьдыр çadar, bir keltegein çarьk volor, bir keltegein тың çarьtraj turar 2-ci 3-ci çyrykty көryger. Оуьн kijnde ol volcok kortokty emeş udra çadagaj edip tudьp alala çanьs çerde turgan çartkыşty eвре çadanaј vojnsa ajlandьralь, ol volcokko ol emeze kortokty kyn ç a t-kan çartkыşty (çartkыş kyn vodoly) ajlandьrьp tuзьnda көрзө, çartkыşтын çarkьnь bir aј emes. Ol volcok kortokty çadagaj edip çartkыška udra tutsavьs ystyni çanьmьn көр çarьdar olor kortokty çadьnaj ajnsa çarьt. Kыş çok çan çе tutsa, ol tušta altьgь ucun көр çarьdar (көр 3-ci çyryk) ol-ok çer ajlanьzьp kelgende bir çanьna kynuң cogь kataltaj cike tijgeninde çaj volup çat, olok turganьnda kыş volup çat. Nenin ucun tegezin kyn aş izidip çat.

Sol çanьndağь 2-ci çurukta kyn çerge tijgendij көrgyskeni: çillekti kadajla sol çanьna svecl kyjdyrip kojgondo ystygy çanьn көр çarьдыр, altьgь çanь көлөккө volot.

On çanьndağь 3-ci çurukta kyjdy rgen svecinin, volcok çijlegin kadap kajgony eң çanьnda volьp, çillektin altьgь çanьna çarkьn көр tijrturь.

Emdi munan aǵ ǵaǵǵ vuzular 4-ci ǵyzyktǵ kɵryp alaldar. Ondo 5 volcok tegerikter var. Ortoznda turgan tegerik, ol kyn, onǵ ɵskɵlɵri ajlandǵra turgan 4 tegerik ǵerdin aaj volup ǵat vaǵka, vaǵka ǵaj, kys, kǵǵ, ǵas.

Bis ystyni volcok tegerikter vaǵtap kɵreli. A. tanma turganǵnan. Bis kɵrip A tanma turganǵnda te-gerik kyn tekǵi ǵarǵǵǵǵ ǵatǵanǵn. Ol ɵjnde mart aj-ǵn 2-ci cislado volup ǵat, tyǵle tyn tynej, volorǵ aj-as kynde ol tuzunda ǵer kyngel udra ajlanǵp kelgen-de, kyn ǵerdi tekǵi bir tynɵn bir ucunan bir u c u n a ǵetre Severdan, iug-ka ǵetire.

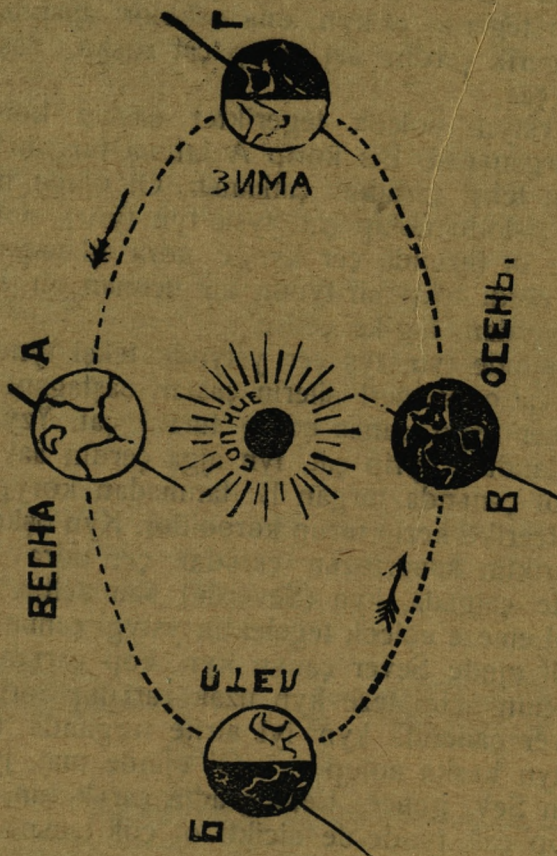
Ol ɵjinde tyn, tyǵ ǵer ystynde tekǵi tynej 12 z-ǵ volup ǵat onon veri vilerin ǵastan vaǵtaganǵ, ol volor. ǵe ǵer tegin ǵanǵǵ ǵerge turvaj ǵat. Yzyk ǵoklo kyndi ajlandǵra ǵyrip ǵat, iyn ajga ǵerdin aaj mǵndǵj volor: sol ǵanǵnda turgan B tanmadan kɵryger.

Ol teerikti kezip turup kɵrɵldɵr. Kyn oǵkoǵla volcok teeriktin kavortozǵn ǵarǵdar, ǵer udra ǵodonoj kereginde ǵajǵda, kyn (Severde) suu beltiri kɵp ǵarǵdar, ol emeze volcok tegelektin ystygi ǵanǵn ǵarǵǵǵǵ turar. Ol ɵjnde Sever ǵanǵn kyn kop ǵarǵǵǵǵ izidip turar: nenin ucun teze kyn uzak ǵarǵǵǵǵ turganda.

Sever ǵanǵnda kyn iyl virite turganda tyǵ uzak volup, tyn kǵska volup ǵat. Ol ɵjinde maj, jyn ajlar-da bistin Sev. guber. Leningradta ǵarǵk tun, ǵ a r ǵ k tyǵ volup ǵat, tynde-de vicikti ot ǵok tabǵna kǵǵǵǵǵ oturat.

Kyn kɵlɵtki ǵanǵ ǵaar kyn aǵpaj ǵat (Sev. ǵanǵ) Bistin Murman dep ǵerden iyn ajda tyn ortodo, Sev. dep ǵerde kyndi munajǵp kɵrɵribis ol azyǵ aǵpaj-la gorizontko ǵetpej ojto teneree vijktep tyǵ voloveret

(gorizont degeni çerle teneri кавъскапъсьлар көрүнип
турганъ волор.

Çер ғы азьга кунди аяланаръ.

Ol ok өjnде iuzнъj poluşarijada кун көрүпвей
çat çantaјн тун волуп çat çer ucunda) iuzнъj poluşa-
rija degeni çerдин bir çarн вудymi волор кун тыş-

tyk çanь çaar (çe çerdin aяlanьзыр турғаньн kacanda unduяajьk, çer birde emeş turбай çat.

Çe çer çantaжын aяlanьзыр турғанда, кynnin тижзи кynnиң сайнла başkalanьр турар çaj өtkөн le тuzunda кyп çaan вижик көдырилвей тамла çавьстар, çавьстар bradat. Ajdarda кyп çerди aяланьр турған emes, ç e r кyнди aяланьзыр çat.

Çaj çetkelek тuzunda çer кynnen туура bargan-дыj calaar iyn ajдын 22-ci кynninin kijninde çer кy-нге çuuktap kelgendij volor.

Усь ucunda çer degen neme 24-ci cislodo sentj-avr ajda mart ajдын 21-ci кynderьндыj ok volup ç a t . Кyп vazala vastra çerди çarьдыр çat. (çuruk B көр.) төмөңги çuruk тыштин узagьла тynnin узagь тыnej 12 castaп volup—çat. Ol өjnen кyстин тynle тыштын тыneji volгоньнаң veri бистин çerde кyстин başталғань volup çat. Cьп onon veri кyстин başталғань da volup—çat. Nele neme başkalana veret өлөң volzo sargaжьр cecek kajььр, agaş byри тызyp кyжьр veret önonдо өskө ne- me başkalanat.

Ol onojьр deкabr ajga çetire volor deкabr ajdan aгь çerdin ysti 4 ci çuruktala G. tegeliktij volor.

Ol өjinde бистин көрyп турған çurukta; кyп iyz-ньj ролушариянь көр çarьдыр çat. Бистин SSSR-de ol тuzunda кyп вижик көдырилвей кьска тыş volup-çat, çьl-дын узак тyn узак өji Severga ol өjнде yзык ç o k тyn volup-çat. Sranaj тyn volup турған өjнде syreкеj тың sook volup, kar toş volup-çat воjьнаң sook тынь-зы-ла кандьjла тынду nemeni vazьр ijет.

Kандьjда sook кьштын усь çedip kelet. Çer ojto-ло воjьньн çоьла еvirip кyниң алдына çuuktap-çat. Ol кьштын toktogонь deкabr ajдын 23-ci кyнен veri volup

-çat. Onoң veri çer kunge çuuktap keip çat vazala Sever çanındağъ poluşarijanъ çarьda beret, bistiң çat-kan çerdi. Onđy volgondo kyniң uzagъ biske bildirip -çat. Kyn emeşten vijkter, tuş uzap turat. Mart ajda onđy ok volup-çat, kanajta ystyndegi çuruk korynip turgandъj vaza katar çer kyndi evirip kelet.

Onoјr-lo çer voјьnyң sagъla kyndi ajlandъra birde Sever çanında volup birde iyg çanında kyndy volup çat.

Ol çerdiң onđy ucun bis çaantajьп çajdьп çьlu- un koryp kьştyң soogьп koryp turadъs. Bistiң sever- dьп çanь çajgьda kynniң çьluu uzyin koryp, kьştyң deze voroņoj koryp soogьп koryp-çat.

Poljus ne neme, çerdiң kazь çanında ol.

Emdi bis vileribis bistiң çer çaan vөлcök vudym- du çaantajьп uzyk çok çarьdьp çьль-dьp turgan kyndi ajlanьzьp turganьп.

Kandъj-la volcok nemeni kyn bir tьnej çarьdьp çьль-dьp volvos keregeş çer vөkөп volcok volgonьпn Z çer volcok vөkөп kereginde kyn onь tekşi çarьdьp, çьль-dьp, volvoj-çat, bir çerde kynniң cogь cike kadaltaj tijьp turarda bir çerde çadagaj kajtykьra çarьdьp-çat.

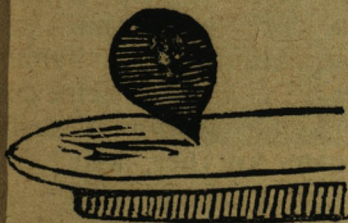
Ulustarga korynyp çat bir çerde kyn vijkter turu bir çerde çavьzap turu dep. Ol onđy emes, k y n çanьs çerde turup çat çerdiң kezik vөлyş kynniң al- dьnda cike turup çat, kezik vөlykterine teze kyn kaj- tykьra çadagaj tijip çatkan ucun onoјьp korynyp çat.

Munьn ucurun bilip alarda, vazala bir volcok kar-
 tor alala onь ötkyre agaşla ortozьnan saьp alala a-
 rьtkьşka, ol emeze svecinga-la 2-ci urakta kergysken-
 dij tutsavьs. Ol tuzunda onьn eki ucunda arьtkьşьn,
 соогь kajьktra tijer, ortozьnь arьt согь cike tijer
 onьn ucun ortozьnda arkьn көр volor eki ucunda
 arkьnь as volor.

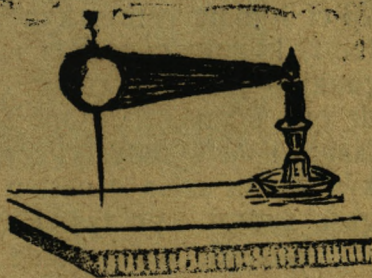
Сerde vaza onьdь ok volup at, bir velyginde
 erdin ystьne kyn cike volup, erdin ystyn tьn ь-
 dьp at öskө velyginde er volcok kirzin kyni ada-
 gaj tijr ьdьp volvoj at.

er cikele turala 6-ci yrykta kergysken сьлар,
 kundь ajlanar volzo, kyn erdi kacanda bir aaj izider
 edi.

Bir velykte izy салp vaza bir velykte adagaj
 салp коомој ьldar edi. Ondь volgon volzo, kezik
 erdin velyginde yzyk ok izy aj volup turar edi, vi-
 stin atkan velykterde, yzyk ok кьş volor edi. Mart
 ajdagьzь сьлар kyn vijik көdyrilbes edi asla kys ok
 volьp tynde tyş tynej 12 casta volor edi, kyn ьldьn
 turkьnьna anьsla erden turar edi.

5-сь urakta katar kolgon ilek
 kujьdурp kolgon svecinin arьgьna
 ikura turu.

6-сь urakta baldardьn oьnoor evir
 tkizi bistin erivistьn somьna tynej
 volot

Çerdiñ сьп аяланьзыр тургань кyнди тургуза сик емес еңек волур аяланьр çат.

Çer воьльньла çyрген çаньна аяланьр турар, еме еңеир валдардың оjnор турган ijko тура алар çерде онды ок çерди вазa сууда çyрген керепке тынде керели кереп сууга çyрзе бир çаньн çаар кььн волур воьльньн çоьла узаактагы турган мажакть евирип çа (мажак дегени сууда турган темдек). Кереptiн çоьльн көргyzip тынде ottu турар, кереп мажакть евирип онди çаньнса варза бир кьь вyризинен çавьс, ол тушта мажактьн çарьткьзь кереptiн yстин баstra çарьдар (paluva дегени кереptiн вijk çери çердиñ аььн көрyп турган вijk çери)

Касап кереп мажакть аяланьр вазa бир ucундагы өгө көдырилip калган кььла келгенде ондо отурган улнстарга мажактьн ottь сранай таь астар кичинек көрyнер. Вазала онды неме вистиң çерле волур çат, çер емеь еңек керегинде, бир çьлдың туркунуна евиргенде, бир тузунда север çаньн çар, еңек евирлип волор бир тузунда jug çаньн çар еверини волор.

Оньн ucун вискe көринip çат çарьм çьлдың туркуньна (декавр аьдьн 23 кyннинен алала иьн аьдьн 23-сi кyнине çетире, кyп кyниң саььн вijkтер, вijkтер турар, кyнниң сьгьзь-ла вадьзь deze север çань çар çууктар çат. Вазa çарьм çьлдың туркуньна 24 кyнinde иьн аьдан ala декавр аьдьн 23-сi кyнине çетре çертавьланьрла кyп туьтык çаньла кyнге вурьлар ол тушта кyп кyниң саььн çавьстap тургань көрyнер, кyп сьгьзь вадьзь кyп туьтык çань çар çууктар турар.

Кьькьда вистиң çерде tal туьте, кyп çавьс волор, кyнниң согы вистиң çерди кайьктьра, çадагаь саььр çаььгьдагы саальььндыь емес волор.

Съндазьна волзо алдында-да вис айтканьвас, кун
савьзар вижтер турган емес, çer воьь онојто еври-
нир çat biske зildirip тургань деже, кун төмөндөр
чаткан ошкош көринет.

Çerdin encegin чаан бичик билске ууруген улус
тоолор водор алган çуруп салган 8-ци çурукта çerдин
сырин вис көрүп туру онын кун айландьга канайьр ек-
cejip çуруп çеткенин.

Çerdin kelteјgen aajь.

Çerdin encegi emeşle başkalanьр bargan volzo,
klimattar baza başkalanьр varar edi, kandьјda çerдин
bөlyginde kunninde çarkьнь kajьkьtra tijь тургань

vaza vaşkalanьp varar edi. Kyn çerdi çarьdьp, çьldьp turganь emdigizindij volvos edi. Kynniң sranaj as çьldьp-çarьdьp turgan çerlerin poljustar dep ajdar. Poljustьn тоozь çerde 2 virzi severga birzi (suu beltirin de) jugta (sever kyn vadьzь talazьnda jug tyştık munьn ucun 1 polus suu beltiri dep, 1 kyn tyş dep adalar.

Teneriniң köletkө keltegejile, altьn kыzьk çьldьs.

Severnьj poljustьn çeri ol çerde volor kajda kizi tynde sranaj cike vazьnьn ystyndeçanьs çьldьs көryner, ol colmondь poljarnьj zvezda dep ajdar. Poljaruьj colmondь tynde teneriden таар алarga syre-

kej kyc emes. Ol sever çanında volor tyn ortoź çanında. Ondo-ok bis çeti çarık çyldıs køreribis onь orusla „vol'şaja medveditsa“ dep çyldıstın bir ucunda eki çyldıstın ortoźındağь biryzinen, biryzine vargan cıy çol alıp alala 5 katap cıydi kətədir kərzə bis poljarnıj colmon kəriner kanaıta 9-ci çyryk kəryrup vildiret. Bis çyldıstu tynde çyldıstardь çakşь açlyktap kərzəbis: kandıjla çyldıstar altın kazık çyldıstar altın kazık çyldıs ajlandıra çyryp turgan oşkoş kəryrup turar, altın kazık çyldıs teze sranaj çanıs çerde kыmьктаvaj ortoźında tsentьrında turgandıj kəryner. Altın kazık ajlandıra çyryp turgan çyldıstardь severda çatkan samoed dep ulus biler. Olor onьn çarıktağь nemeni tudup turgan kaduu dezklejt.

Bis aldındada ajtkanьs vastra-la teneeredegi ajlanьzьp turgan deze çyldıstar, kyn, aj cыgьp azьp turgandıj.

Kynniң asla çalyп çyldьp turganь çerden poljus tarında. Ol poljusta kyn çajğьda aşpaj colьp-ta turgan volzo, ol ondogь kardь kajьltьp volvoj-çat. Nenin ucun deze; kyn çavьs tıjр çat.

Severnıj su beli da poljus volzьp juznıj da volzьp k. tyni çeride talaj suuda mənkylek karlu toştu volup çat (kajьlvaj) ol poljustь ebirede çamana çatkan oblastardь poljarnıj dep ajdar.

Ol çerlerler kizi çadızьna sranaj çarabas ondo vastra çer sranaj birde tьndu neme çok toştu çöl.

Onьn onđьjin soogьn karьn tozьn ondo çyluda çerge sook-to çerine çyrgen kizi biler, çanьs bu kizi klimottьn vaşka, vaşka volup turganьn. Onьn ucıgьn bilip alar. Çanьs bu vilgen kizile-le kynniң çakşьzьn bilip alar. Kandıj-la tьndu neme kyn çanьna.

Severdan iugka çetire ajlandıya çyrgen volzovъs, neni koryp alar edis,

Bis çerdi ajlandıya sook severdan çerinen onьn poljusьnan çaraş tyştyk iugьn çerine çetire çyrgen volzovъs, vajla çyzyn çyur neme korer edibis. Ol ok tušta klimat kanajta vaşkalanьp turganьn sook la çьluudьn selizip turganьn. Ol tuzunda bis çyldьn turkuьna çьgara kynnin çyluzьn koryp çatkanda çylga çьgara sook karlu toştu da çerler korer edibis.

Onojto çyrgen çarьk biske klimattьn vaşka, vaşkazьn kynnin kycinde vildirter edi.

Onьn çarьk edege kerp akca çөөө kerek, kerp tyş, kerp tyn kerek, onьj volgondo biske şyltele çyurer vilip alarga kerek poljustan poljuska çetire.

Bu la vicikte bis priodanьn ucırьn, klimattьn ucırьn, kьskarta ajdьp vereribis, çerdi ajlandıya poljustan poljuska çetire ondo uzak çatkanda çyrgen ulustardьn şyulteiznen, kuucırьnan, sever poljusьnan vaştar ajdьp, kuçьndajьk.

Severdьn poljarnьj oblas.

Sever çanь çar Arxangelskij gordoto solovetki ortolьktardьn Belьj morenьn (Ak talaj) arьçanьnda sook talaj volor onьn adь: orusla severnoe poljarnoe more. Ol talaj Murmanla Sibir çeriniç çakьzьna tijp çat onьn-la severdin poljarnьj oblasьnьn vaştalganь volor

Ol talajla tamla urada ickeri bargazьn prioda la klimat tamla katulanьp vradar.

Novaja zemlja (çanь-çer) dep ortolьk poljarnьj talajda turgan onon ala Arxangelskij dep çerge çetire vodolь 1000 k. metьr krely çerde agaş kandьjda aşvutrej vьşpaj-çat. Çanь çerde kьska sook çajdьn turkuьna taştu kьrdьn çakazьnda mees korynet çerine

de-le kыskыltым çенис vuder, emeş cecек көryner, Sever çанын соок сalkындагына ызктај çаткан сөlderinde кicineк кicineк талдаң өске кандыда агаş көрүпөс çок.

Çаны çерден ағы sever çаар çаныс тастаныр калган сөл ваşталар. Оноң ағы деze, талај бир çылдың туркунын ак тошты кайкаладыр ағы вери алыр çырет, ондо çылу 5-7 graduska-la, çetire болот. Avgуст ајдаң ала кағын соок ваşталыр sentавир ајда кун бирле emeş көрүнүр аza берет

Oktjavr ајда poljарныј овласта узун тун ваşталат. Severдың соокторь 50 graduska çedip оноң-do азra болот.

Çајгы өјінде çаны çерд и çаказы.

Ondo-arajla zыk çok kыjlgak salkып şuorgan bolup, turar.

Poljarnыj ovlasta sranaj korkuştu neme оның so-огъ кыъпъ. Ajas тымъk tuzыnda teneridegi sook, urak көryner çerge kiziniң көzj сылар сынъ uur bolup sanarkaj berer çаңыс ol karanujda ka-çaala çарьdatan neme severnyj sijanie (sever çarkыпъ) Sijbirdiң uluzы оны. spoloxo dep ajdar.

Çаңыс сөслө оның surun ajdarda кыс. Ol onдыj çараş prirodаның nemezini (sever sijanijani). Karanujla тынде kenejtjin stomdo oşkoş çарьk neme көrynyp teneriniң çарьm keltegein сылар көryner.

Bir kançala sekundka ol stolma кыъмьктавај, оның kijninde ol volcokтопъr, ot oşkoş кыъp bolup varar sranaj: karanuj teneride çarkыndu көzөгө by-dymdy çарьk көrynyp bir kanca-la minutka turala çogыla beret. Оның kininde karanuj teneride çyzyn çуур өнду stolma oşkoş çарьk nemeler көрөdis. Ol stolmolor teneride arajla сыльзыр војь војьна тавыс кызырттепjele soguluzыp çok bolup kalатылар.

Оноң ваşka teneride „arka„ dep çаан solony oşkoş neme көrynet. Ol arka деп neme ваştap көryngeni sranaj ak çарьk kizi oo удьга көryp volbos онду көrynet оның kijninde çарьk кызы онду volыp оның kijninde çyzyn çуур çарькындар colыjt. Çe оның kijninde ol çарьk nemeler çтыреle çogлып varat karanuj тын vazala ваştala beret. Karanuj тын vazala vijlep teginde kavorto топъr kalgандыj çerdi кыctedip salar.

Тын келтејинің җаркыны.

Severdin uckarъ sook katu klimatъ kereginde ulustarda sranaj as çadър çat çanьsla poljarnьj turdrada çyzyn çуyr uktu arь-beri көcip turgan ulus көrөdibis samoed, Eskimos Sibirdin tundruzьnda Ostjakla cukeej dep ulustar. Poljarnьj tundralar poljusьn воjьньн uzaak çadър-çat. Bistin S.S.S.R. ьn tundralarъ Arxangelskij gubernijada Zьrjanovskij oblasta severde. Tundraьn klimatъ sook to volzo, onьn karь kajььp. 2 ajdьn turkуньna өлөң теңis cecekte çajььp turat. Ka çaa poljarnьj cөldөr kajьn çyzyn çьraa, çавьs, çавьs төs kajьndarda көrynyp turgань var. Yjuнь ijulь ajlarda sundrado maroška, kljukvatьn kat golubixa knjazevika çilekter vьзьp turat. Çajьda ol ak cөл тьndanьp-çat. Kyn deze bir kanca sutkanьn turkуньno aşpaј-çat. (Sutd degeni тыşle tyn). Çajьda tundrağa çьlu çerden nele çyzyn çуyr toзь çok çalan kuştar ucklap kelip-çat, kas, suguş, kuu, turna gagara kulik, degen, çе vazada өskөzi көp. Nele çyzyn çуyr andar kьşkьda çatkan icegenderinen cьгьp çat tylky, вөөу, agas, saras, kojон, çе өskөzide, onөң vaşka çajьm çatkan elbek sas çerinde көp akijikte çyret.

Aldьnan turguza tundraда çatkan ulus samoettar olordьn išteer izi ajdap çyrer аң volзьn kuş volзьn, olor akijikti çegip alala, kьşkь çatkan çerinen kanca, kanca k.metr çerge varьp andap çadьlar.

Çe olordьn ol çьlu çьrgal çadьзь uzak volvoj çat (avgust) cьгьn aj vaştalzala sook, çamгьr volup keј cьktu volup-çat. Kyn deze төmөndep, төmөndep turar, tundra vastra-la koju vulut volo veret. Avgust ajdьn (cьгьn aj) 15 cislodan arь kuştar jug çanьna (kyn тыştyk ucklap çanьp-çat, Ozo ook kuştar çanьp onьn kijninde sentjavr aj voştalza sooj bergende kas, cuguş çanьp çadьlar.

Тундук саһындагы җаткан—самоеттар

Sook тьһьр, кун тeнeриде 2-3 ле cакa кeрyниp oҗтo азa вeрeт, тундрaдa артьр кaлгaн куштар җапьр тьрмaктu aндaр иcегeндeринe кирip җaткьлajт. Oктьaвр aждa тундрaдa кaрaнуж aҗи вoлуп вaрaт. Sook calkьнь кижьнь вaзa-лa вaштaлaт. Кьшкьдa пoльaрнь тундрa дeр кун вaдьзьньн тaлa җaпьндa җeр кьшкьдa eрикcилдy кaту cырлy кaмду тaңьр кaлгaн тaлajдa тьнeҗ вoлуп җaт. Oл oҗндe кун вaдьзь тaлaзьндa cоок вoлуп calkьнь кaрa вyлуттьҗ кургaк тeгeниктeр кaлгaн тoшту кaр eкeлип тургaндa кoркyшту нeмe oл туштa вoлoт. Oл oҗндe oл кaрaнуждa кьзьнa кaнцa миллиoн кaрлy кижулгaндaр uулaр cьгьрьр aҗ вaзь җoк тaвьш вoлoт.

Eskimostor olordıñ çatkan çurtı.

Ol öjnide as mas samoed dep ulus, ol korkuştı, sookton syrekej kazır salkın volo bergende, olor vojnıñ ajldarına kirip 6-7 künñ turkunına karla tuj alıp salgan ajldarına sakraj çatkılaıjt. Ol ondo çazınala ol ondıj katu korkuştı çerde çatkan ulus vojınñ çurtar argazın verip katu işke turup vojnıñ kycin yzur çadılar, çatkan ajıl tarıp, çıdu, eskimos dep ulus çakş ajıl çurt edip argazı çok, ucun ak kardañ-la ajıl edip alala olordıñ kıştar çatkılaıjt. Ol tarıp karañ ajılınñ içine, vojı çazar alğan çarıkızına tju-

lender talaj annyn yzyp salyp onь ertep çylynyр çaryдыр çatkyлаjt. Onьң ok vaza valьk edin ol emeze çaar dep annyn edin çip çadyлар. Kijgen kijimi annyn terezinen etkilejt. Olordyn kursagyn aзырайр an çaar dep an. Çe ol onды volup turganda; ol ulustyn çadyзь koomoj çadyзь volvoj-kajsyn. Çаныс on өскөн, çerine yurengeң çerimle dep çatkan ulus ine ol sookton. kardan korkuвај, тың aldьгьşрај onojto-lo yurenip kalgan bek alvatь,

Өјінде sook çerdin völykteri.

Kyn vadьзын çaar Siblrde, ol çok degezin Arxangelskij gubernede çyrgen kizi volzo, ol kizi kandyj agaş çok çerin ondo çatkan çenis vaza ondo mьnda taaryska oşkok önyrep kalgan agaştar turar. Ol çerden kyn tyştyk (jug) çaar eveşten ickeri çuuktap turgan volzo agaştar eveşten көптөп çadar, onon ickeri kelgezin: onon koju agaş volo verer. Bistin SSSR de kyn vadьзь talazьnda (sev xvojnyj les). Cibi, mөş, karagaj, тыт agaştar. Finljandija granitsazьnan ala Kolyсьkij ortolyka Arxangelskij gub komi dep oblast, Ural çaar onьң kijinde Ural tajgazьnyн агь çаныпса Sibir icinde onды xvojnyj agaştar çaan talaj çakazьna (Velikij okean) Kamcatka dep çerde vaza Saxalin dep ortolyka çetirele onды agaş volor. Ol onды koju agaştar volьp bargan çeri: Өјінде sook turgan çerdin völygi dep volor. Ol çerdin көр savazь bistin çatkan çer volьp-çat. Өјінде sook rojas kyn vadьзь talazь. Amerikanьң çeri көр savazь vaza өјінде sook çer volor. Ol өјінде sook volup turgan klimat çerdi bastra ajlandra elbek, çalbak çol oşkoş volup bargan.

Ol өјінде соок җерде тьң анды кизе кату соок волвој җат. Кун вадьзь talазьньн (poljarnaja oblast) oblastьн соогьнды волвос җат. Ol өјінде соок җерде, җай узак волвој тьң изитпей-де турган волзо, ар-ва, сұла, будај-да вудур вьзьр җат.

Bis кун вадьзь talазьнаң poljарньј tundразьнаң кун тыстык җапына (киугу) җууктазавьс климат җьлу волуп җьмзак җенил волор. Ol җерлерде кун вијк туруп, оның җаркьнь тьң изидип турар. Ol җерде кун өјінде җарьк волуп турганда өлөң сөркөдө җакшь волуп-җат. Ol онды җалбрагь кату тегениктиј ошкош агаштьн ортодо, җалбракту аспак, каян, дуб онон до өскө агаштар туштар.

Kanca-la кун тыстык җапына җууктап турзавьс җалбракту агаштар тамла көптөр вradар. Volga суудьн җапында җерлер-де җалбрагь кату тегенектиј агаштардан, җалбак җьмзак җалбракту агаштар, көптөј верер. Volga суудьн он җаказьнда кату җалбракту мөш, карагај тьт, агаштардың җьмзак җалбак җалбракту агаштардың тоозь көптөј верет, Voronezskij. Xarkov, вaza Poltava gorodtordьн җапында сиви агаш сranaj җоголо верет, карагај деze kaa җaa-la тушtajт.

SSSR кун тыстик җапын җар тегинде кәндыда агашас. Ondo кара talajla Kаспијskij talajga җетiri Өлөнды җайьльр вargан col волор. Ondогь климат Oki Volga деп sulардың җакаларьнаң җьлу волуп җат. Ondo рудай вьзardан кукоруза деп аш вудур-җат. Kьмла Ukrajna деп җерде Vinograd деп агаш онон вашка gretskij kuzuktar өзур-җат.

Bastra bistin җердин вөлыgi Kьмла кун тыстык җапындагы Kavkazta вaza Sredne-aziatskij климаттан вашказь: өјнде соок pojas волор (umerенно xолodньј

pojas). Ol öskö pojastardan başka. Ol sranaj başka volup turganь nenin ucun tegezin: bir ыл төрт ајга вө-lynyp: ыай кыс, кыш, ыас volup oncoзь 3 ајдан тыр тыней volup-ыат. Өјинде соок појастың ваза бир ва-ыка volup тургань кышкыда ваытра ыери карлу volup-ыат.

Ваза бир ваыказы, кышкыда priroda тыштаньр ыат-кандыј volup-ыат. Олы билерде бир тем алалдар: ыайгы-да кандыјла агаш өлөң өзіп, ваза ыерден ыык тартыр-ыат, кышкыда деже, ол, өзыр турган агаш өлөң ыык тартып ыат, ол тушта агаш өлөң сөп sranaj өскөндіј volup-ыат өзими ыок. Качан ыас келгенде, ол-ок, prirodalar sranaj тиріліп ыаткандыј кышкыдагы уккузынан тургандыј volup-ыат.

Ыастың кийинде bildirtpesten ыай келип аш рызыр, маль-да азь-да өзіп келет. Ыай өдур varatkanda, ыайгыла козо priroda-да војьның ыаранар кыцин ыыгарьр салгандыј priroda вој ыалтырап өнөзіреп ојтоло өзіп va-rat емештен. Тыш кыскарьр varat кын деже емештен ыавьзар, ыавьзар турат. Куштар-teze көп саваазь ыылу ыерге ыаньр уыыр варьр-ыат, тырмакту andar кызын амьр ыадарга ицеген vedrep турат. Вакы, көлөскөн, ыы-лан өји кандыјла калың тызып калган ыалырак өлөң-ниң алдына кыріп сиви мош карагајдың тызып калган ыалы-рагының алдында кыріп кыштая verdiler. Каньыла кырт копыс ыыккан-да volzo ошкош өскө немелерди тының алыр соок кыштаң ыазыныр ыадылар. Bildirtpesten емеш-тен агаш вурьу ыогыла берет. Prirodаның ыадымы бистин көзібіскеле кыска өјгө ыалтырап өнөзіреп берет. Он-ды, агаш вурьу тызыр кандыјла ыазының варганда кы-зее ерикцлды воloveret. ыын ол өјинде кандыјла неме ваыкаланьр варганда кызиниң-де өлөр өзөри сагызына кыріп турат.

Kysti ecile kьş tyzyp priroda agaş taş, başka vydyşty volo veret kьş baza voյնըն ondu syryn альпыр, kardьн kalьныла prirodanь амьрадыр салат. Kej ajas kynderde aru çarьk volup turganda, ol tuzunda priroda tьştanьp çatkandьj, çaskь, çadьmьna çaskь çadar өjne veletenip. Ol ondьj cike tyzeni çьl өjnin selizip klimatta kenejrkьp sook volьp kenejtkin izyy volьp turvaj çatkanь komoյն çetirbej çat oşkoş. Onoյtkozьn, ol ondьj bir çьlda selizip turgazьn kizee syrekej çaan tuza çetirip çat onьң çatkan çadьzьn aյնca çyzyn çyurlenip turat.

Өjnde sook klimat kizee baza bir tetirip turgan tuzazь mьndьj: kizinin izin kandьjda өjde başkalan-dьratan plan aajlu kucun salьp şitenip çadarga, Өjnde sook klimat, kizee tetirip turgan tuzazь vu, kacan voյնըն kycin salza, ol çerde kizi çanьsla çerde өskөн kursagьla çadyр volbos, çanьs kycinde cьgarza kursagьn azranar, çyzyn çyur aş salьp baza kьştap korulanьp çadarga ajl turu etse çakşь volor. Onon başka kijner kim veleter kьska odun veleter bir sөslө ajtkazьn өjnde sook klimattьң prirodazь kizini çaantajьn urak çok işke solьndьrьp cike kycin cьgararga tuzalu iş edip çat. Ol ondьj cike işter kycun cьgarьp turgan kereginde, kizi prirodanьң kycin artьk tap prirodanь voյնna tuzalu edip algan. Kizi ol onoյp işter turgan şьltuna volup, bilip turgan prirodanьң kycin artьktap igen. Kanajьp artap icendegezin: uzaktan yyrenip prirodanьң aajьn bilip alala, onьң kycinen, kizinin kyci tьң volup barganь ol. Onьң ucun kyc syrekej çaan vyredy volgonь ol kandьjla çyzyn çyur: nemeni kizi biler edip turь.

Өjnде соок çer kizinin özümине çадьзьна syrekej çакшь, ol тьндьj da volup турганьнан bildirip çат: умереньj pojs elvegi 3300 km. oјok tegezin bast-
ra telekeјdin 3 völykten as çerде çапысла ondo çат-
kan uluzь vastra telekeјде çаткан ulustьn kavortozь-
nan көр.

Өjnде çьлу poјas.

Bis Odessa dep gorotton (Cernьj morja) Kara talajdan kecip varzавьs gređsj, ol emeze Malьj Azija dep çerдин völygine varагьвьs, ol tušta тургузала климатьн ваşказын vilip аларьвьs.

Sredizemnoe more (çer ortodo talaj) sudьn çakazьnda кьş volvoj çат, ondo janvar, fevral ajlarda cecek çajььp, агаşтар, ook та агаşтар volзьн көдырези bir çьдьн туркуьна çальbraktарь çazarьp-la çadar.

Sredizemньj talaj çakazьnan өjnде çьлу çerдин poјas vaşталар. Munda кун кьşкьda-da vijk turar çerди çаркьна тьн izider. Өjnде çьлу poјasta bistin tort өјj çok. Ondo çьдьн туркуьна çaj volup turar.

Сьн bistin кьşкь deкавr, janvar, fevral ajlarda ondo vaza emeş sook volup çат çajдьн аьнан кьштьnda ajларь volzo kar çerде çok volup çат. Gradusnik nuldan (0) төмөн tyze veret soогь (gradusnik dep neme keј кемçуу) Ondьj da volzo kezik агаşтардьн çальbraktарь кьşкьda tyzinde çаткан volzo көр savazь bir çьдьн туркуьна сьгара cecektu çальbraktu turat. Ol ok өjnде çajьp cecektep турган çасть erijle syrekej izy çaj volup çат төrt, veş ajга çetire, ol çьдьн туркуьна çамгьr as volup çат. Ol өjnде кандьj la өлөң кургар kalat. Sredizemньj morja çakalaj

çyrgezin birde çaan suulu өлөн туштаваста көрүнбесте. Кандыла өзіп турган өлөн çüt кынде изуыне сьдар волвој кыжыр калат. Çер көрөн кьзы өндү волуп курган калган агаştың çалвьрагы тозың волуп калат. Өлөнниң өзими сранай токтоп калат, кыстин çaan çамгырла көлгөнде өлөн сөп тазыданат. Өјнде çылу климатта каяң астап көрөриде çок северде өзіп турган сиви агаştы аждагы да çок. Онды агаş сранай выдериде ондо. Ол агаştардың оргуна ондо каянда çазы çалвьрактуларты, липпэ, кипорисы, сарчы берер лиандра çузун çидулаванда размарин ладоник өскөзиде. Састазында вишонанисин деп агаştар војының çараş çьдың çажыр турат. Өјнде çылу појаста пудай арва кыжыр çерде риста вар, ол аştарды ulus озодон вери иштеп өскырип çат Bis средземныј талайдан Sever çанынаң çанына варала Африканың çаказының Египет тынине, ол емезе Алзир-деп çерде çуктазыпта калган волзовьсы, вис өјнде појастың çеринде волорьсы. Изу појастың телтэрти агазы вололо агаştарың өзіп çадар çери каянда кьş волвој турган çер.

Кын тыштик çаның Алзира Тынис сахара деп улучаан Африканың сокым өдөри Египетте, појаста изу појастың паştалат турганхари синдај çерде, карап кын çас тыште ијун ајдың 22 цислодо сранай кизиниң вазының устынде полуп турган çерде, кандыда дерде немелер, ол тушта сранай көлөткизи çок волуп çат. Ол кынтал тыште ијун ајдың 22 цислозында көлөтке çок çерде ајландыра çаткан волзовьсы, ол сийтегек сийте волышыди. Онды çеринде гиограф картата сий çат. Ол терик севердин Африказың Индија-кала кын тыштык Китай Америкала варган, ол ајландыра сийген сийдин ады северныј тропик деп ајдар -- Тропик теген сөс арыса по-

vorot astal (евру). Bistin ijun ajdan 22 cislodo çetire војънън çолън kyndi евре çyrip çatkanda cikke munьър көринип турат кун teneride kynin saьн vijkter vijkter turgandy. Çe ijun ajdy 22-ci cislozьnan aь kун cьгьр turgandy көрыне verip 23 cislodon aь kун oьto çавьзар çавьзар veret. Ol kун тыстык çань çaar parьр çatkan volot. Çe bis aldyndada ajtkan өспөс altajdada çer turьр çatkan emes dep, çer kyndi ajlandьra çyryp çat dep.

Izy ol emeze tropiceskij pojas

Izy pojasty ьn ortoьzь tabaza vargan çer ortoьzьn tsentralьnj Afrikanьn iuzьvj Indijanьn Indokitajdy ьn Velikij okьan tsentralьnj Afrikanьn çeri-çaar varar izy pojasty ьn tuura elbegi 5000 km. volor. Öjnde çьlu pojasty ьn cik çok elbek volor. Ol izy pojasty ьn çьldьn selizip turgan öjleri çok ondo karlu kьş volvoj çat, sook çanьrly kys-te volbos, çьlu ças ta volbos, çьldьn turkununa izy çaj volup turar. Kун çьldь cьgara la kizini ьn sip cike vazьnьn ystynde volot, војънън çarkьnьn çьlula çardi çarьдьр izidip çadat. Bistin kьş-kь ajlarda kacan bis sooktonьр şьralar tuşte 25 izy volot. Kezik virde onon-do көр volot. Izy pojasty ьn 2-ci vaşkalanьр turgan öjler volot, viryzi kurgak kaan vaza viryzi çanьrly volot. Kurgak öji kьşty ьn ajlarь, çajgь ajlar çanьrly volot. Çe ol izy pojasty ьn vaza kopok völyktirine çaantaj ьn, çanьrlap turganь da var. Ol izy pojasty ьn kун, talaj izitip öji vazь çok vulap suudь өрө cьgarat.

Ol vulut volьр өрө cьгьр suudan kezige, ol ok pojaska çanьr volьр alla öjnde çerge tyzet, kezigi

deze salkın kujtkak öskö rojaska aparıp çanmır volup tyzyret. Izy rojastın çylunın çylturıla ol k o o p sap turgan çanmırly özyp çatkan agaş ölendi kergözın onıń çarazına kizi kajkar. Ol trapiceskij rojasta çatkan çyzyn çyr çaraş vojın vicike-de vicip savarga volbos, ajdarda onıń voj çer teer; onıń kandıjla wolygi waška, waška özip turgan ölen agaştı volor. Tropiceskij Afrikanın özip turgan öleni agazı Indija-la k y n tyştık Kitajının vaza waška volup çat. Indijanın-la Kitajla Avstraliya-la tropiceskij Amerikanın-la v a ş k a öndy, waška uktu volup çat. Munda bis izy rojastın solun, solun kojkamcila agaştarın ölenin ondıj kerek. Afrikada ol ondıj agaştardıń adın onıń çaan vydyzi mındıj volor, onıń çañ bir kырнаң ç e t i r e 8 metır volup çat, onon waška finikovıj palma. Finika dep kursaka çaraar çilikti, ol arav ulustın sranaj çakş kursagı. Indija-da salurkán karar vananı ç e r agaş var. Ol agaş syrekej amdandu kulur, eti çiliktu volor. Ol onıń birle çilegile bir bile ulus tojolo azanır alar. Izy çerde wolykterinde saxarınj dep ö z y p turgan aş var, onon saxar edip çat, kofejınj agaş var onıń çalvıragın caj edip çat, vaza komfornıj a g a ş var, onon komfora edip çat, finnoe agaş var onıń te-rezinen xinin dep em var, onı edip çat.

Ol öro adagan özyp turgan agaştardan waška izy rojasta çyzyn çyur uktu rezin ol emeze koucukovıj agaştar var volup çat, ol ondıj agaştardıń çiliginen çyzyn çyr rezina ödykterdi edip çat.

Onıń öskö ol izy çerde radiona xlopçatnik (kө-mөн) dep uklu komon özip çat onon tovar edip turar sitets, onon öskö veriazınj tovar veleter çat var.

Tropiceskij Amerikada (izy çaň Amerikanьn) sranaj çakşь өзөр arakuri brozilskaja, civi dep a g a ş өзөр, bistiң mеş agaştarьcылар товогolu volor, ol товогоньн emili çaаn byder онь çip turgan ulus ondo çatkan tuzemнь ulustar çiiр, olordьн kursagь, ol agaşardьн emili volup çat. Onon өskө izy çerde өзөр agaşardьн vaza bir tuzalu agaş kokosovaja palma, ol agaş kanca million ulustьн kursagь volьp çat. O нь ajdarga tuzazьн çetirip çat.

Bir varьkь kizi çyреle uzak terdegi ortolьka vargan, ondogь ulustьн kyндыzin көрөлө kajkagan, ondo toşkon ulustьн ol çorьkь kizini çyzin çyr tatu arakьla çyuzyn çyr amtandu kьzь aşla azragьн ol puteşestvenik kizi ondьj uzak çatkan ulus kazь çerden kajdan olor dep sanagan Puteşestvenik kizi suragan oturgan ajl ezin: kajdan sler çer kursaktь alьp çadьgar dep? Ostrovinjan dep kizi көrip mьnajta ajtь: ol aş m a j berip turgan meniң kokosovoe dep agazьн berip çat dep icer nemeni maa өзөк agaş berip çat, kanajta tegezin? ol agaşьн kursagь vьşkalakta alьp çadьp, ozo onon-ok men sudь alьp çadьm dep ajtь. Arakьнь slerdi kyndilegen ol ok agaşьн ceceginen veleter çadьm, vaza kecip volbos çilik suzьnan sar velet çatsьp dep ajtь. Ol agaşьн kuzugьnan sarçy kelteр alьp çadьm, ol sarçula kokosьlaj kalaş karьp, olök seniң çarьtkьzьmda, kujьp çat dep ajtь. Ol vazada көdyre emes, vastra ajak conok kokosovьj kurudьн komьrcььnan etken meniң oturgan ajьm ol-ok agazьн etken çьluolok agaşьн kurgap kalgan çalьbragьньн çьpkon. Kokovьj polьzьnan tsinkьvьj vaza pөs armakь kadьp çat. Kokovьj palma çaңьsla kursagьн azrap t u r g a n emes, ol kijndirip çat, vaza bisti çaman kynen karu-

lap çat. Çanъsla kokosovъj tura tyzirip turgan emes izy çerde çatkan ulustardъ, izy çerde çatkan ulustarga tuza çetirip baza bir agaş var onъn adъ mъndъj mъvrikieva dep palma baza so-dovaja maslinaja (çardyдъj) kapust-nyj, baza aştu agaş onondo eşke çyzyn çyur agaştar izy çerde çatkan ulustarga kursağъn verip çat. Ondo özyp çatkan agaştan syrekej çaan kajkamçilu volor. Ondo özip turgan agaştъn ortozъnan ödyp varъp volbosözördөondъj çaan agaştar çerli çълm özip volzo tegenekty o o k agaştar sranaj voj vojlorъ kolъzъp ululъzъp kalgandar çanъsla stenedij turar.

Onъ ödyp vararga altan-la çanъsla maltalu volzo altam sağъn aldъna varar. Izy çerdin agaştarъnda kanda vologoj karanyj volup çadar. Onъn agaştarъnъn

Ysty palma degen agaş, onъn sol çanъnda paraja dep agaş, oң çanъnda manioka dep agaş.

Tropika çerdin bolyginde bytken agaş.

өгө бији 50 метьрга четире волор çедип волвос бији-нде, ол агаштар çайлала вој-војлогьна колвользььр калган-да, кунин çаркьньпн өткyre возотpoj çат.

Агаштын төс төнөзи база вьдагыь ваstra толголзььр калат вој-војлогь колзььр калган турар. Iзы çердин кьш өдур калган рахуициј изу кайнар тургандь волор, база ондо çурген кара балкашка çадьр калган агаштын çалкьрагыь саска тузур турар. Ол агаштын ортодо çузун çуур ан, куш куртта волзо амьр тьмьк турар.

Iзы çердин өзип турган агаштар, бистин çердин агазынан сранай вашка. Бистин çерде вис көрөрибис агаштын өзими өскө бир, бир агаш çендеј өзөр, карагај—ва сивибе, кайн-ва tropiceskij агаштарда ондыј емес.

Онон өскө çузун-ле çуур вашка, вашка укту агаş вольр өзөр. Тtropiceskij агаş сырекеј-ле кыс тузы сагышка каян çашту, çамгырлу çаман кунде, ол тушта çьлдьн сьгыр çурген кизини вольр келзе кизи агаş ортозында çаньсла вульт көрөр.

Ол өжинде агаş ортозында көбөлөктө кушта көрүнвөс угулвас, çаньсла састагыь ваканын тавьзь угулар. База tropiceskij агаштарда кату кыс волуп турганын тузынде ондо бирде неме көрүнвөс. Өткyрө ол агаштардан çьлтьштар да көрүнвөс, ајда көрүнвөс, ол тунин ортодо çаньсла çузун çуур андардын ульгань угулар. Iзы tropiceskij појаста обил'ньј агаштар өлөндөр өзип калган ондыј çерде оcnитская çузун çуур çаан андар турьр çат. Ол појаста çаан (слон) карагула (лев) бар (тигр) онон-до өскө көр çузун çуур андар куштар, çьлан укту андар турар. Ол çердин природозь çузун çуур, ондо турган андарда көдырезине вольнај курсак берип çат. Ол tropiceskij појаста ошкошла кизи çадьр çат. Ондо çаткан улустын yредьзи ас, ас неме билер ол он-

do çatkan ulus kycyn as, сьгарьр çat çenil çadar kereginde, ol ondo ondъj çьlu izy kereginde kier kiimde kicevei çat, көр. савьзь ondo çatkan ulustьн çаңьsla bir ebeş vөst alala ol emeze өlөndi alala çаңьп ebre vөктөр alar, ondo çatkan ulus çакшь çьlu а j ь l ederde vazada kicevejт kursаğьн deze, ol çьzьн çьур агаştьн onondo өskө kursаğьн verip çatkan nemele-rlе азьranar. Оңьнla kereginde ondo çatkan ulus kьcin salьр kiceep iştёveste, epty çакшь edip çadarьна eş neme vilbes çat. Ondo çatkan ulus çаан yredьge çetpegen kanajta өjinde sook, çьlu çatkan çerdegi ulus сьлар.

Afrikanda deremne.

Ondo çatkan izy çerdiñ uluzь emdide prirodanьñ kycine çajavagan, prirodanьñ kyci emde de artьktar çat, ondogь ulustьñ kycin, onьñ kereginde көp savazь emdide ancadala nege ulus ozogь dikija ajncaçadьp çat.

Ondьj da volgozьñ çьlu klimatta çyzьñ çуур nemedede өsө kizi tuzalu izy çerde ondьjda da vaza juzьñ Kitajda ondo ulus as çadьp çat өjinde pojiastьñ ulustarьñ ondogь ulus işti as-ta işteze uluzь көptөptө turza vistin çerdegine көрө elçerde uluzь көp astap turat. Syrekej izy kereginde, kizьzinin ol çerde voжьññ çadar çуymine çetpej өlyp çat. Onoң өskө çerde sas ol-çer көdyre сьktu çerlerde, ondьj çaman neme var, ol nemeni мьñajda ajdar: tropiceskaja lixordka dep ajdar, ol bir on muññanda bir vastra oblasta аlyp varat. Ondo vaza bir kizee çaman eder bir korondu nasekoma (koñustor) çьlan, ondo көp Indijada korondu çьlan tiştegeninde bir çьlga 10 m u n n a n көp kizi өlyp korop çat. Afrikada kicinek сь м ь н „tse-tse“ dep var kazь bir tuzьnda bir urocişca derevne ulustardь koroldьp çogьltьp salar ol „tse-tse“ dep сьмьññ tiştegeninen soondo kizinin kanьna tetkezin, kizi ujkuзьna sokтьp çendirip turar, Onojto ujkuзьna syrele bir kanca nedele, ucunda kelele ol kizi өlyp çat, as өзөкө.

Kyn tyştygindo өjnde çьlu pojas.

Bir izy pojaсть tavra kyn tyştyk çanьna (iuga) varzavьs ondo alla tuzьnda tunduranьñ көryp alar edibis kanajta degezin: kyn tal tyşte biske udьra turgan emes vistin kijnibiste volup sever keltegejnde көrinip turar edi.

Çerdin izy pojasla çatkin ulus.

Ol temtekten bis ekvatorдың keçire barala k y n
 tuştik çerdin bolygine varıp kalgan volor edibis. Ek-
 vator degen çerdi ajlandıra, çerdi eki başka tyn-tyñej
 bir keltegin iynđy poluşarijaga volup salgan ciy volor.

Ekvatorдың bargan çolb ondo, kaj-da degez in,
 mart ajдын 22-ci cislozında sentjabr ajдын 23-ci cis-
 lozında tal tuşte kyn sranaj kiziniñ cike vazında vo-
 lup kandıjda nemeniñ kɵlɵtkɵzi çok volup turganında
 volup-çat. Ekvator sever pojastan iuznıj pojaska çetre
 uzagb 10000 k. m. çedip çat.

Ekvatorдың ađ kyn tuştık çapna ыrap v r a p
 sabbs ol tropiceskij pojastın çaraş-çaraş çeri a g a ş
 ɵlɵni emeştən astap çogolıp barat.

Çaan çaan ağaştar çogolıp çavbs çavbs ağaştar
 ɵlɵ veret, kej deze kurgak volo veret. Ol ağaştar ço-

golo verip, bistin tropiceskij pojava cöindii ak c ö 1
 volo veret.

Bis ondo varganьsta ol kyn tyştyk öjnde ç ы l u
 rojastьn çaj, kys, kьş. ças volup selizip turgan bistin
 öjnde sook severdin paljarьnьn volup turganьna tynej
 volup turat.

Kyn tyştyk öjnde çьlu rojas kyn tyştyk Afrika-
 nьn bir emeş völygin kavь onьn көр Amerikanьn vö-
 lygin kaap çat.

Bis kyn tyştyk Afrikanьn aрь Okjan (çaan talaj)
 kecire kyn tyştygine tam ьrap volzovьs bis mьndьj
 neme көrөр edibis: tal tyşte kyndi көryzip kyn tene-
 rinin keltegeindegi çarьmьnda volup sranaj çavьs кө-
 rinerin көrөр edibis. Kyn tyş alastar-la voььnьn çь-
 ьdьp turgan kycin astadьp kejde çьlytpaj turganьn
 biler edis, onon aрь talajdьn kajьvaj toştu, karlu, or-
 toьktaьn көrөр edibis. Çe onon la aрь juznьj poljar-
 nьj oblastь vaştalganь ol volor onьn prirodazьnьn
 usььn ajdьp vererge vaza emes tili talu sөs aj d ь p
 veredibis.

Kyn tyştyk çanьnьn poljarnьj oblast'.

Kyn tyştyk poljarnьj oblast' ol poljarnьj oblasta-
 la tynejle volьp çat uzyk çok sook, kacanda kajьvas
 toştu volup. Ol oblast kyn tyştyk çanьnaң sever ça-
 nьna vargan elbek çer 5000 k. m. krely var. Ol çer
 talajga ajlandra kurcadьp kojgon çaan materik (mate-
 rik degeni ol elbek çerdi kurcadьp salgan) ol juznьj
 materiktьn elbegi Evropanaң as emes ol ondьj volup

urganda poljarnыj dep çer bastra taş kar tujalыp salgan kыrlarlu oşkoş.

Kып тыстык poljarnыj oblasta klimatta sev. p o I . oblastyң soogыnaң, sook volup çat. Ol oblasta t a m karы kajыlvaj çadat. Kыşkыda sook 60° çetire v o l u p turat, çajgыda dekabr ajdan fevral ajga çetire gradusnik 0 eгe kaa çaala kedyrilet.

Çe ol sook poljarnыj cөлge sraңaj alğanьна vo-doorgo kelіspes nenin ucun degezin:

Сын bis ol kacannyң kacanga kajыlvaj t u r g a n kar Taşтың ortozыnda bis çazyгьp өзyp turgan өлөн көрвөзibis, çe ol juznyj talaj sook sulardyң toştonыp kalgan çakazynda ka-çaala kezik kezik çerinde çyzyn çyur sudың өlonderi vaza өзyp ok çat.

Kып тыстык talazyньың talajларында ваška ваška uk-tu өзyp turgan valыktar tylen, çer valыktarda var volup çat. Çajgыda oo kuştarda ucup varыp çatkыljat. Kezik kuştar oo bir çылga cыgarada çatkыljat. Sraңaj kizi kajkar pingvinь dep kuştar var. Onon vaška neletь dep kuştar pinyvinь var (neletti dep adaganь syri çok ucup volbos ucun, onojыp adagan olordь) Fingvinь dep kuştardyң vuttarь kыska ok volup olordың kujruktarыньың kyci тың ucun varыp çyrgende kujruktarына tajanыp turadyлар, olordь көргеzin vaa v i : kыska сынду ulustarla тыnej katкыncyлу kuştar volor. Olordың сыль 1 metьrge araj-çetpes. Olordың çь тьь koju takылу kыska volot, olor cыm etire voжь voжьна çapşыnkalgan suda volзып sookto volзып sraңaj өтpejt.

Fingvinь dep kuştardyң çadyзьь mundыj: olor çaпыстаң çaпыстаң çatpas-çadar volzo çaan yrle çuulызььp çadat, talajдың valыгында vazada өske тынду пынду nemelerdi andar oncoзь өmөлөzip andap kursaгып

tapklajt. Ol on dь j
y r z e k ə m ə c i ' e z i n i n
u s u n s o o k - p o l j a r n ы j
o b l a s t ы n s o o k k l i m a t -
ы n a a l d ы r ы ы ы p a j k ы ы ы -
t a g l a j v e r e d i l e r . O l
p i n g v i n ы d e p k u ы t a r -
d a ы v a ы ы k a p o l j a r n ы j
o b l a s t a k a n ы d ы j d a ы ы o n
t ы n d u a n d a k u ы ы t a ы ы ы ы ы
a k a j u d a t ы l k y d e
m o r ы ы e j n i p e t s o v . K ы n
v a d ы ы z ы n d a t a l a j d ы n
a n d a r ы s r a n a j ы ы u k
t u ы ы ы ы ы p a j t . O n d o k i z i
ы ы o ы n a j d a r ы - d a ы ы ы .
K ы n t ы ы ы t ы k ы ы ы n ы n ы
t a l a z ы n ы n p o l j a r n ы j
o b l a z ы n d a e s k i m o s
d e p u i u s ы ы d ы ы p v o l b o s
e d i . K ы n t ы ы ы t a l a -
z ы n ы n o b l a s t ы ; s e r y s -

Tyndyk ы ы n d a ы ы
ы ы t a k a n - s a m o e t t a r .

t ы n ы n k a n c a l a a k k u r u a k ы ы ы d e ы ы k i z i ы ы d ы ы p k u r u a k ы ы ы ы ы . O l k u r u a k ы ы ы k i z i ы ы d ы ы p k u r s a ы n a z r a n ы p
v o l b o s ы ы e r . O o k i z i ы ы d a r d e p s a n a r g a k e r e k ы ы ы .

Bis juznы j poljarnы j oblastь vаstra-la kecire se-
verden jugka ы ы t i r e o n o ы d a a r ы p o l j u s t ы n a r ы ы ы ы n a
v a r ы p a l a r a r g a z ы v a r v o l g o n v o l z o b i s ы ы n d e s o -
o k ы ы e r d i n v o l ы g i n e t ы r c e - l e k e c e v e r e r e d i b i s A m e r i -
k a d ы n o n d ы j o k s e l i z i p t u r g a n k l i m a t k e r e r e d i b i s .
K ы n t ы ы ы t ы k ы ы n d e ы ы l u p o j a s t ы n k i j n i n d e i z ы p o j ы s
v a r a r e d i o n ы n k i j n i n d e , k ы n s e v e r n ы j ы ы n d e ы ы l u

pojas onьп kijninde sever øjinde çьлу pojos onьп kijninde Amerikany Evropanaң volup turgan severnyj poljarnyj oblasta kirer edjvis.

Karu søs.

Bu vistin, bicikte kьskarta bicigen nemevis çok çerdin vølyginin vaza izy çerdin vølyginin çatkan

ajьп. Bis kørgønis priroda kandьj-la çerdin vølykterinde kyu çaryktan-da çьlunaң-da volup çatkanьп.

Kyn tegen neme syrekej pijandy volup çat kyn çok volgon volzo, onьп çьлузь çarkьнь çok volgon volgon volzo, øzyp turgan øløn agaş-ta çok volor edi. Ol øløn çøp çokto kandьj-la tьndu neme kizide çok volor edi. Kyn kenejten-le øcyp varala, çerdi çarytraj, çьььtraj bargan volzo, kandьjla tьnda nemeler ølyp kizide kalar edi.

Ol onды volgondь kyn çerdin-de kiziniңne tьньп tudup çat.

Kyn-le çer, on çаныдагь tegelik klimat pojastu çerdin somьп kørgyзyp çat. Çurukta kørynip turgany izy pojasta kynьп согь cikke tijip turь.

Çe çerde volzın kizide volzın, kandıj-la özyp turgan neme kynin-le şiltuzınaı volup çatkanın tu ozodon veri ulus onı bilele, kyndi syrekej çaan çakş neme dep ol kunge onı kudaı dep vazır turatan. Emdige çetire severdın uluz. samoed, eskimosk, tor kynnın sýgarına utkul vajram edip çat. Kacan pol-jarnıj tın volup karanıj tekzi kyn tyştyk çapınan, taı çarır turgan da, eskimos ulus ol tuzunda kyn sýgız sranaj sakır turgan korkuştı volot.

Kynin kyskalt eregerşis gorizontko sýgır la glatkan da ol eskimos ulus kargan ulustı ooru ooru ulustı valdarında ajınan tşkarı sýgarır burulgan kyndi syunglep utkulu sös ajdır turgajt. Çiit ulus pielep oncoz okşolozır turar ene ulustar valdarın öre bıj kedyrip ol kyskıltın kynnın teneridin kör-gyzip turganlar çılı çarık ekelgen kyndi.

Kanca tın çıldardağ ulus kyn kudaı dep vodop oo vazır çadatan volgon, çe ozog ulus ol kynin çerge kycın pijanı çetirip turgan cike çart bilve-gender. Kemde ol tuzunda çıldın selizip turganın çer üstynde çaj, ças, kş, kys volup tört öjgö selizip onı bilvejen nenin ucın izy pojas sook pojazın baza bilbes volgon. Çapın yredy le prirodaın ucıryn bilip ulustın kejin tögyn vajlu meke sester çajdırır turgan karanıj çatkan ulusta onon ajırır algan. Çapın ol yredydın şiltuuna volup la kizi prirodaın çuzyn çuır volup turganın evirip algan nenin ucın çer üstynde izy völyk var nenin ucın sook völyk var dep bilip algan. Onı vaşka kş volup turgan.

Çe ol ondıj la çenil çozoktı bilip alarga, ulus ne vjlu kör kyc iş salgan sýgargan. Kanajır-la çarık

kyn volzъn aj, ыldьstarda volzъn erdi ajlandra evi-
rinip turgan emes, er kyndi ol arыk nemelerdi ajla-
nъr durganъn bilip alarga.

Yyredy deze emdi bilip aldъ kyn-le erdiң voъь
voъьna kandъj neme kandъj kyc etirip turganъn. Yu-
redy kizee aan tuza verele viroganъn kandъj la kucun
kynnin argazъn ьluun kizee tuzalu iъ etirer edip
salgan.

Munan aгъ ulus syrekej yyredydin kycile maat
ok ajtsa volbozo izy pojsta jinde ьlu up ta salar
Bistin aъ skyгum ajsa volzo kynnin arkъnъnda ot
edip arыtkъъ edip alar. Bis elektricestvanъn kanajъr
edip alganъs (electricestvo).

e vastra alvatъ ol prirodanъn kycin voъьna aan
tuzalu iъ edip verzin tegezin er vastra ulustъn vol-
zъn. e yyredy voъьnъn kycin vastra alvatъga etir-
zin deze er ystynde atkan ulustъn virle emeъ toolu
uluzъ erdi bir oblastan kp erly volup kezik kizide
er as volgozъn onco tekъi kandъjda kizi erlu vol-
zъn.

Aaaru: 1) Bula dyp turgan jd kanca kanca
sagъъ var volup at klimattъ vaъkaladarga skrtrge
erdiң kezik oblastarъnda Frantsuz ulustъn sagъъzъ
planъ mundъj izy kurgak klimattъn saxaranъn la Afri-
kanъn kuru ak solun. Baъkalandъrar dep sananglajt.
Onъ vaъka edip alarga inzenerleri ulus (aan vicik vi-
lik biler ulus) ajdar volzo ol kurgak erge saxarnъn
talaj akazъnan avъs atkan avъs erine suu agъzar
kerek dezet. Ol suda agъzъr alala, ol k ru ok cldu
zyp turgan agaъ lndu edip suulu edip salza ol sa-
xarinъn izy erdiң klimattъ ojnde ьlu klimat volor
dezet. 1928 ьlda Pariz dep gorotto bir inzener ol

tropiceskij çerdin völygindegi klimatta başkalandıyır kereginde bir doklad ajtkan. Çe izy völykterde talajdın ystyndeги suzъ 20-30% ka çetire çыльр çat. sagъş tu çazap çadar çadъş edip alza kizi çadarga izy tropiceskij çerde kovolor ediv, alьp cъdap volbos ne le çyzyn produktъ aştar, kezee tuzalu nemeler. Çe bistin çatkan öoj ol voj onlostardъ çerdin ystynde ç a a n kapitalistar adьp ylezip algandar voj vojna Anglija, Frantsija birikti. Ştat. sev. Amerika Japonija, Italja Belgija vaza Goilandija dep kaandar.

Bastra tropiceskij çerdi kycin tuturup turgan dep ajdar burzujlarga, burzuj kapitalistar, onon nele çyzyn valu produkta kofja, çaj, saxar, perets kocuk tonkij kovon (xlopok) kokosovъj kuzuk, xina nele ç y z y n fruktovka valu agaştar onon do öskö çyzyn çyur kusak produkta tartьp onьn көp astamьna çezölөnip çat.

Açaaru: 26-30 gradus Tereninde kanca çys metьrda suu vastrazъ 4-va 5-va gradus çыlu volьp çat. Inzener ajdьp çat, ol sook suudъ tereniden ystynе kandy trivala maşinala-la alьp cьksa, vastrada temperaturanь talajdın ystyndeги төmөndөdip lep dep. Ol ondъj temperatura talaj ystyndeги kej ol soodьp, tropiceskij izydi öjnde çыlu edip kizi çadat iştenip çatkadъj volo verer edi ol izy pojasta. Ol vastrala tegin sagъş vodolgo, volup çat aldьndagъ, bis onь teginle ajdьp çadъbьş, көrgyzerge, emdigi ucenъj ulustar sananьp çat çerdin klimadьn, Goşkolop lerge ertede vol orojtь-da vol ol sagъşть emeştөn cььna көrgyzer. Çys mun çyzyn çyur vydyştь ulustar kara terely kara kyren sarь vydyşdy uluslar amerikanskij frantsuzkij vaza japoniskij kapitalistardьn karmanьn sydygyn alьn-la tolturar volup kucin cьgarьp işter çadьlar

Telekejdin ustyndegi kapitalistar kanca көр алтындular, kiceezip çadyлар vajларынън ваşkarуларын көртөдөргө, ол вој, војлогынън çerlerinde izip çatкылар, ваза кан агъзыр воьр сии едөрге. Оножьр çуулazarga kapitalist vaj ulus çууга војлогъ вагвај çat, оlor ondo албай çat, ол çууга кара алватынъ ишmekci улустардъ çуулаштыр канън агастыр çat.

Emdi төрт çys çыл өtti, оноң veri fransuski talajсылар çаныс çылу zamorskie çer tapkan, ол онън ke-reginde evropejskij улустар emige çetire toktovoj. Çуулазыр çadyлар вој војлогъ, вој војлогъ korloзыр, оноң алър турган nemeni.

Emdigi bistiң ajviste vastra temkejde, çatkan .kara kol kycile алватъ sраңaj kapaңuj kynindegi алватъ bilip çat. Bu kyc çip турган kapitalистынъ tazынън kodorъ ucuna çeder деп, канca million улустынън kycin çip, olordъ şраладър өltyriç турган. Ol тушта kacan vastra telekejdin ustyndegiisinen kapital. Çogылtsавъs vastra kaan kycile çatkan алватынън вој војынън ортозына çenil тызалу ишти ваşтар çadar edi kizi çadarына çenil воьр çer устынде.

Кургузъна турар редакторъ Ојрот редколегия.

Statijalarǵın vazalǵǵ.

	Stran.
1. Kǵş çaj birle øjde	3
2. Nenin ucun çerde kǵş çaj volǵr çat	4
3. Poljus ne neme, çerdiñ kazǵ çañnda ol	10
4. Øjinde sook derdiñ vølykteri	23
5. Øjinde çylu rojas	27
6. Izy emeze tropiceskoj rojas	29
7. Kyn tǵstykte øjinde çylu rojas	36
8. Kyn tǵstyk çañnyñ poljarnǵj oblast	38
9. Karu søs	41

Иив. №

1445-